

संस्कृत
क्र. नं. ७१

वेदांत

२५०५

उच्चर गीता अध्याय १

४३४/६

45

॥ उत्तरगीता प्रथमोऽध्यायः ॥

(2)

सार

श्रीगुरुगणेशप्रसीद ॥ अर्जन उवाच ॥ यदेकं नि
कलं ब्रह्मव्योमातीतं निरंजनं ॥ अप्रतकथं भविष्ये
यं विनाशोत्पत्तिवर्जितं ॥ १ ॥ केवलं केवलं शांतिं
शुद्धस्फटिकनिर्मलं ॥ यत्स एतन्नेलभ्येत तज्ज्ञा
ने ब्रह्मि केशव ॥ २ ॥ श्रीमद्गवानुवाच ॥ काकं मुखं
ककोरांतमकारं तु त्सागतं ॥ अकारस्य च लुप्तस्य
कोन्वर्थं प्रतिपद्यते ॥ ३ ॥ यावत्पश्येत्स्वर्गाकारं
तावत्कालं विदितं येन ॥ स्वमध्ये कुरु चाम्भानं माता

गीता

(2A)

नंचरवगंकुरु ४ रवमध्येहिप्रवेष्टव्यं रवं ब्रह्म
सनातनं रवगतो जत्वतो किं विन किं सिदपि सिं
येत् ॥ ५ ॥ बहिर्व्योमि विनिमुक्तो नासाग्रसु प्रतिष्ठि
तः निष्कलं च विजानीयात्स्वासायां प्रलयंगतः
६ पुनर्द्वयविनिमुक्तो वायुश्च विलीयते ॥ आत्म
सत्त्वमनः कृत्वा ध्यायात्परमेश्वरं ॥ ७ ॥ उर्ध्वशून्यम
धः शून्यमंतः शून्यं निरामय ॥ विशून्यं योऽपि जला
ति स वै मुष्पतिबंधनात् ८ ॥ स्वयं तु मुख्यात्तदेही देह

(3)

दे हेत्यक्तातुमाकृतः ॥ निष्कलं तु विजानीयाद्वाकारसु
हितं शिव ॥ ९ ॥ अत्र मात्रं शिवात्परहितं स्वर व्यजनवर्जितं
विंदुनादकलातीतं यत्तं वेदसर्वेदवित् ॥ १० ॥ अत्र
प्राक्तं ज्ञानविक्षानं ज्ञेयोसहदि संस्तुतः ॥ लब्धमाशां
तं पददहेन योगो नैव धारणा ॥ ११ ॥ वेदोदयः स्वरं
प्राक्तं वेदांतेषु प्रतिष्ठितः ॥ तस्य प्रकृति लीनस्य
यः पश्य परमेश्वर ॥ १२ ॥ नोकाथी ममेतता वद्यावत्प्रा
रं न गच्छति ॥ ऊत्तीपेतु गते परे नोकायाः किं प्रयोज

२

(3A)

नं ॥ १३ ॥ ग्रंथमध्यस्यनेधावीयावत्तत्वेनविद
ति ॥ पलालमिवधानांथीत्यजेत्तग्रंथमशेषतः
॥ १४ ॥ उद्यापश्यायथाकिंविच्छिद्रव्यमालोक्य
ताव्रजेत् ॥ यथा मृतेनतृप्तस्यस्वादेनास्तिप्र
योजनं ॥ १५ ॥ तथाजयेत्तंवाप्यवेदेनास्तिप्र
योजनं ॥ तैलधारमिवाकिंनदीर्घघंटानिमार
वत् ॥ १६ ॥ आत्मानमरणोक्त्वा प्रणवचोत्तरा
यणी ॥ ध्याननिमग्नोत्पासादेहपश्यतिवृत्

(4)

वा॥१७॥ ह्रस्वोपित ह्रस्वः पिंउस्ठः पिंउव
जितः॥ अमलो निर्मलो देही सव्य व्यापनिस्त्र
नः॥१८॥ कायस्ठोपिन कायस्ठः कायस्थोपि
नपश्यति॥ कायस्ठो विषवाभुंते कायस्ठो
पिन लिप्यति॥१९॥ असुराणि समात्राणि सर्व
बिंदुसमासिताः॥ बिंदुमिद्यतिनादेन सनादंके
नमिद्यते॥२०॥ उठकार ध्वनिनादेन वायुः स
यहणातिकं॥ निरालंबं समादिष्टं तत्रनादाल

३

(5A)

ये गतः ॥२१॥ स्थावरं जंगमं चैव यत्किंचित्संच
रानरं ॥ जीवो जीवति जीवन् स जीवः केन जीव
ति ॥२३॥ अघोषमव्यंजनमश्वरं चाप्यकठता
ल्बोष्टमनासिकं च ॥ यद्वात्स्यमभ्यंतरयोश्च वज्रि
तं तदक्षरं नक्षरं तदक्षरं ॥२४॥ यत्रोष्ठतालुजि
ह्वायां स्पृशते न वपिद्यते ॥ क्षरतं नैव मज्जते छा
क्षरं न जते सदा ॥२५॥ ते नैव वज्रते नित्यमनरा
क्षरं संक्षितं ॥ अधोर्धसंक्षिते देहे कथं देवो निर्दे

(5)

जस ॥ ६ ॥ अकारं वै वनाकारं अकारो व
तं जं सदा ॥ सशब्दगुणमाकारमिः शब्द
इउंमते ॥ १७ ॥ ज्ञात्वा सर्वगतं ब्रह्म सर्वं
तोर्धवास्मिन् ॥ इन्द्रियाणां निराधेन देहपश्य
तिमानवाः ॥ १८ ॥ देहस्य कुतो बुद्धि नोष्टुष्टौ
कुतो स्मृतिः ॥ स्मृतिरित्युक्तो ज्ञानं ज्ञानं हीन
कुतो गतिः ॥ १९ ॥ तव देवपुत्रवत्संयावत्तत्संनविद
ति ॥ विदितं परं ज्ञात्वा एक एवाधि तिष्ठति ॥ २० ॥

४

(5A)

नवच्छिद्रे कृते देहे स्रवंति घटिका इव ॥ ब्राह्मणो
चेन शुध्येत यावद्ब्रह्म न विंदति ॥ ३१ ॥ अत्यंतमलि
नः कायो देही वां त्यंतनिर्मलः ॥ उभयोरंतरं ज्ञात्वा क
स्य शौचं विधीयते ॥ ३२ ॥ ज्ञात्वा सर्वगतं ब्रह्म सर्वज्ञं
परमेश्वरं ॥ आत्मानं ब्रह्म रूपं च प्राणमं कस्य कुर्व
ति ॥ ३३ ॥ यथा जलजलसिंसे संक्षरि क्षीरघृतघृतं
अविशेषेनैव तस्य तथात्मा परमात्मनि ॥ ३४ ॥ ज्ञा
नात्समुद्भूतं ज्ञेयं विद्वान्नात्क्षणेन तु ॥ ज्ञानमात्रेण

(6)

मुञ्चेत किंपुनयोमिधारणम् ॥ ३५ ॥ ज्ञानेन दीपितं
दहं षुद्धिब्रह्म समासिता ॥ ब्रह्मज्ञानाग्निना नित्य
निर्दहेत्पुन्यपातकं ॥ ३६ ॥ आकाशत्वत्स्मशरीर
आत्मानदृश्यते वापरिवांतरात्मा ॥ सबाह्यमभ्यंता
रनिश्चलत्मा ज्ञानोत्कथा पश्यति नान्यथात्मा ॥ ३७ ॥
यत्र यत्र मृतो ज्ञानी येन केन च मृतफला ॥ यथा दीपस्त
था देही यद्यत्र प्रलयगता ॥ ३८ ॥ शरीरव्यापितयन
शुबनानि चतुर्दश ॥ निष्कलो निर्मलो देही सर्वव्या

५

(6A)

पीनिरंजनः॥३९॥ मुहूर्तमपियोगस्तोभवेदेका
ग्रममसः॥ सर्वतरतिपापानिशतजन्माजितान्य
पि॥४०॥ घटनाशायशक्राशेमहकाशविलीयते
देहनाशोतथैवायंजीवोब्रह्मणिलीयते॥४१॥
तपोवर्षशतंसाग्रमेकागुष्ठेनेयोनरः॥ करोति
ज्ञानयोगस्यकळानाहतिषोडशं॥४२॥ धमाध
मंचशोचंचजपोयज्ञस्तथैक्व॥ दानाध्ययनती
र्थार्थिणावद्ब्रह्मविंदति॥४३॥ अश्वमेधसहस्रा

७)

पिवाज्जेपयशतानिच ॥ एकेन ध्यानयोगस्य क
लनां हेतिषोडशां ॥ ४४ ॥ यथा देह तथा व्योमि
व्योमातीतं निरंजनं ॥ स्वयं यद्गुञ्जरे देहीत इह
नात्र संशयः ॥ ४५ ॥ स तु वेदापि यो विज्ञेयावद्ब्रह्म
न किं दत्ति ॥ तावद्गुमति संसारे स्थसारे दुरतिक्र
मे ॥ ४६ ॥ पठितत्त्वं तुरो वेदान्मर्वशास्त्राणिसैव
ही ॥ यो हि ब्रह्मजानाति देवीपाकरसंयथा ॥ ४७ ॥
यथा रवरश्चन्दनमारवाही ज्ञानहीनः स तु वेदान्

६

(7A)

स्या ॥ एवं हि विप्राः स्मृतिवेदपूर्णा ज्ञानेन हीनाः पशु
वद्वदंति ॥ ४८ ॥ आहारनिद्रात्रयमथुनं च समान
मेतत्पशुभिर्नराणां ॥ ज्ञानेन नराणां अधिकं हिलो
के ज्ञानेन हीनाः पशुभिः समानाः ॥ ४९ ॥ प्रातर्मुत्रपुरी
षाभ्यां मध्याह्ने शुतिपासया ॥ तृष्णकामेन बोध्यते
जंतवो निशि निद्रया ॥ ५० ॥ नादविंदुसहस्राणि तस्य
थाकोटिशतानि च ॥ सर्वाणि न स्मसात्पानियत्रदेशे
निरंजनः ॥ ५१ ॥ गवामनेकवर्णानां क्षीरस्यादेकवर्ण
कः ॥ क्षीरकपश्यात्तज्ञानं ॥ उगो तं स्वगवो यथा ॥ ५२ ॥

(४)

द्वेपदेबंधमोक्षायममेतिनममेतिव॥ममत्वेतज्जवं
धायनिर्ममत्वेहिमुक्तये॥५३॥मनसश्चेन्मनीसाव
तदाबंधात्प्रमुख्यते॥यदा मनो न्मनीसावतदात्पर
मपदं॥५४॥आकारंमुष्टिनाहंतिद्वधात्प्रताडिते
तनुं॥यावद्धृदयनजानातितावद्धेधानमुचते॥५५॥
अनेतशास्त्रेबहधावविद्याअल्पोहिकालोबह्व्य
यतत्॥यत्सारंनूततदुपासनीयंहंसोयथाक्षीरमिवां
बुमध्ये॥५६॥इदंज्ञमिदंज्ञेयं सर्वज्ञानमिच्छति॥
अपि वर्षसहस्रेणशास्त्रांतंनधिगच्छति॥५७॥विज्ञा

७

(8A)

याश्चरमात्राणि जीवित्वापि चंचलं ॥ विहायशास्त्र
जालनियाम्लौकिकमाचरेत् ॥ ५८ ॥ मोहिद्विषयं
प्राक्तशुद्धं चाशुद्धमेव च ॥ अशुद्धकामसंकल्पेषु
हं कामविवर्जितं ॥ ५९ ॥ मन एव मनुष्याणां कारणं
बन्धमोक्षयोः ॥ बध्यते विषयासंगे मोक्षो निर्विषयो मनः
॥ ६० ॥ यदा निर्विषयस्तदा मुक्तिस्तथाप्यते ॥ निरक्तं
विषयासंगे तमोहंकारवर्जितं ॥ ६१ ॥ यदा प्रोक्तं नम
नाभावस्तदा तात्पर्यमपदं ॥ तावद्वनिराध्वं व्ययाव

१)

द्वाद्वासनाक्षयं ॥ ६२ ॥ एतदधानं च ज्ञानं च शेषान्यग्र
थक्स्तरात् ॥ नैव वित्यसवित्यवाप्यवित्यक्रियमेव
व ॥ ६३ ॥ यदक्षरं विनिर्मुक्तो ब्रह्म संपद्यततदा ॥ स
स्वरं भावयेत्साज्ञा स्वरे भावयेत्पुनः ॥ ६४ ॥ अस्वरे
ननु भावेन अभावो भावयेत्कधीः ॥ अभावं भावमाप
न्नभावं कुर्यान्निरासयं ॥ ६५ ॥ अमनस्कं मनः कृत्वा
न किंचिदपि चिंतयेत् ॥ अन्यथा लिंगते कांता भावेन
इद्विज्ञातथा ॥ ६६ ॥ तदेतन्निष्कलं ब्रह्म निर्विकारमनि
दितं ॥ तदात्मानं परं ज्ञात्वा ब्रह्मैव ज्ञायते प्राय ॥ ६७

८

(9A)

निर्विकल्पमनूतं च हेतुदृष्टांतवर्जितं ॥ ध्यात्वा ध्यान
विनिर्मुक्तं क्षरानक्षरमेव च ॥ ६८ ॥ निरोधान्न न सोत्स
त्तिर्न बंधोर्न वसाधनं ॥ नमुमुक्षोर्न वै मुक्तं कुरु इत्येहि
परमार्थतः ॥ ६९ ॥ एक एवातु नो हव्यो जागृत्स्व
प्रसप्तपुत्तिपु ॥ स्थानत्रयामिति ज्ञात्वा पुनर्जन्म
नू विद्यत ॥ ७० ॥ एष एव हि भूतात्मा देह देहव्यव
स्थितः ॥ एकधा खलु धावेव दृश्यते जले विदुवा
॥ ७१ ॥ इत्युक्त्वा मायावृत्तौ यावत्तावतिष्ठति चोत्तरे ॥

(10)

भिन्नतमसि वैकल्यमेक एवा तु पश्यति ॥ ७२ ॥ घृत
मिव दुग्धे गृहं सर्वभूतेषु वै स्थित ॥ गतधाम न्य
तत्वं मनोजानोति योगिनः ॥ ७३ ॥ ज्ञानाग्निवृद्धिदं
उनजठरेन कृतं तत्रासु देवः सर्वमिति सम
हात्मा सुदुर्लभा ॥ ७४ ॥ यदक्षरं परब्रह्म यस्मि
न्लभे परंपदं ॥ तत्पदं विवानीयाद्यदीदृशुभमा
त्मनः ॥ ७५ ॥ इदं तीर्थमीदं तीर्थं मन्ते तापसा जना
आत्मतीर्थं न जानपतिशास्त्रजालेन मोहितः ॥ ७६ ॥

e

(10A)

ब्रह्मैवेवेदितयेवाद्ब्रह्मपरंचयत् ॥ शब्द
द्वयानिष्ठतः परंब्रह्माधिगच्छति ॥ ७७ ॥ हृद
यंचजगत्सर्वतपोयोगयथाशुचिः ॥ सर्वभूतनिवा
सात्मावास्तवस्तथास्वयं ॥ ७८ ॥ आत्मानंमंतरा
त्मानंपरमात्मानमेव ॥ एवंपश्येत्सदासर्वतरा
जवातिनिश्चलः ॥ ७९ ॥ येनयेनस्वभावेनपुन्यपु
त्कीर्त्तयेन्नरः ॥ तेनतमयतांयांतिविश्वरूपेयदा
जया ॥ ८० ॥ ब्रह्मिभ्रमतिथकश्चित्पद्मदेहस्य

(11)

मीश्वरां॥संगृहेपापसंत्यक्ताभिक्षामठतिदुर्म
तिः॥८१॥नीथिषुपशुयज्ञेषुकाष्टपाषाणमृण्म
यः॥प्रतिमादौमनोएषोतेनरामूढचेतसः॥८२॥
तिलमध्येयथातेलंक्षीरमध्येयथाघृतं॥तथा
सर्वगतोदेवोदेहेदेहव्यवस्थितः॥८३॥अन
हंतचयतशब्देतेस्यशब्दस्ययोधनी॥तद्धिंदति
सदायोवैसयोगीश्वरमात्मसः॥८४॥पुन्यपा
पसमश्चेवयैवान्यपंचदेवताः॥जीविनसद्गुणं

न

१०

(11A)

तियावत्तत्वं न विंदति ॥ ८५ ॥ पापं दहति पा
यानि पुण्येन सह मंततः ॥ पुण्यपापविनिर्मुक्तो
ह्येते योगो विधीयते ॥ ८६ ॥ ध्यति रश्मि मनो यूपं
सतोषसमिधा रतं ॥ इंद्रियाणि पश्यन् हृत्वा
यो यजेत्स हि दीक्षितः ॥ ८७ ॥ आनेन क्रमयोगे
न परिव्रजति यो द्विजः ॥ संभवेनैव वात्मानं परब्र
ह्मधिगच्छति ॥ ८८ ॥ सकले दृश्यमाने न भवं युंज
तियोगिनः ॥ निःकले दृश्यमाने स्ति आभासो भावः ॥

(2)

कृतः॥८९॥ स्वस्वये संस्थितं दिव्यं प्रसफुटं र
मणीयथा॥ तं दृष्ट्वा व्यापकं शंभुं ध्रुवं क्वात्समु
च्यते॥९०॥ मनोऽपि मनो मध्यं मध्यं स्तुं मन
वजितं॥ मनसा मनोऽलो क्यस्वयं सिद्धं जियो
गिनः॥९१॥ न परं न वचात्मानं आपरं वा व
लोकयेत्॥ अत्यंतं गद्यो गद्यं स्थाणुभूतानि
रासयः॥९२॥ निगुणं तमकं तोरिं (स्त्री
मानसः॥ ९३॥ अत्रिलेपं परमपदं॥ सदा तं तं
माती तं सर्वाती तं परे स्थितं॥९३॥ अर्जुन उवाच॥

(12A)

अस्पृच्छामि गोविन्दगीतानां सारमुत्तमं ॥ येन वि
ज्ञात्तमात्रेण तत्त्वप्राप्तौ तिकेशव ॥ ९४ ॥ श्रीम० ॥
भारतस्य यथासारं मया गीतास्वयंचरता ॥ गी
तानां सारमुद्धृत्य प्रपुण्ड्रयद्द्विजय ॥ ९५ ॥ सर्वतो
योनिराकारं सत्त्वाद्द्रव्यमात्मकं ॥ सर्वत्र परमा
त्मानमक्षरपरममदं ॥ ९६ ॥ अनादिनिधनं देवं
आत्मज्योतिःसदाश्रुतं ॥ आकाशं परमं पार्थ शश्व
दिगुणावर्जितं ॥ ९७ ॥ स्वयं ज्ञानकोंते ययेनाह बी

(13)

जमव्ययं ॥ यो सोपरमसौष्येति ध्रुवंपरपरेण वा
॥ ९८ ॥ आदिहे तोर्मयासृष्टं पृथक्षेत्रं तथैव च ॥ स
कलं भवति क्षेत्रं निःकलंपरमंपद ॥ ९९ ॥ अर्कं नूत
त्पसादेन शृणुतु सर्वदेवता ॥ अद्य मूर्तिमहा
बाहो मत्प्रसादाद्द्विनं जय ॥ १०० ॥ प्रमाणं देवतानो
सासां रव्यमर्हति यामिनां ॥ तेषां निष्ठा घृकुर्वीत
सर्वपापं व्यपोहती ॥ १ ॥ कथिते स्यं महाप्राज्ञ देवा
नां यच्च दुर्लभं ॥ मध्यमं वा तैरुज्जन्मत्रिपथं त्रिपथांत

१२

(13A)

३॥२॥ पुष्पमध्ये यथा गंधं निर्मलं वातरस्मिन्
विउमध्यतथा ज्जीवो दुर्लभो लक्षये सदा ॥३॥ क्षी
रमध्ये यथा सर्पिकाष्ठमध्ये यथा नलः ॥ तथैव शि
ययोगेषु योगोपि श्रुतिवात्मनि ॥४॥ किं गतेन कुरु
क्षेत्रे नाना तीर्थनिषेविते ॥ स्वगृहे देवतात्मने ज्ञा
त्वामुक्तिमवाप्ससि ॥५॥ इडा भगवती गंगा पि
गकाय मुनस्य ॥ तयोर्मध्ये योगं तु जाप्ससि सहि
पंडितः ॥ ६ ॥ इडा वहति वामेन पि गकाक्षिणं तु

(14)

इडापिंगळयोर्मध्ये सुषुम्नापरिकल्पयेत् ॥ ७ ॥
वाङ्मयं सर्वशास्त्राणि सर्वापनिषदस्तथा नन्दो
वाकराकारांक्षितिस्तजसवैस्त्रयं ॥ ८ ॥ मनसोम
हिमा रूपं गूढार्थकथितं तव ॥ अमिषो नित्यतोऽप्या
ति सदा प्राचिने पशुका ॥ ९ ॥ शून्यं विरजमाकारां नि
र्वाणं ध्रुवमीश्वरं ॥ तव देहमयारव्यातं यथासौ ज्ञाय
ते मया ॥ १० ॥ सुगृहं तं सकृत्तव्यं सदैकाग्र्येन च तस्मा
त्सखा एक सर्वदेहघट्टा रोमृतवर्षिणी ॥ ११ ॥ भार

१३

(14A)

तोदधिमंथस्यगीतानिर्मथनस्यच॥ सारमुधृत्यक
कुनञ्चजनस्यपुरवेदुतं॥१२॥ मळनिमोचनंपूंसां
जळस्नानंदिनेदिते॥ सदाद्वीतांभासिस्नानंस्सा
रमळमोचनं॥१३॥ सर्वतीर्थमयीगंगासर्वदेवमयो
हरिः॥ सर्वशास्त्रमयीगीतासर्वधर्ममयोमनुः॥१४॥
इतिश्रीउत्तरगीताप्रथमाध्यायः॥ इदंपुस्तकंगण
शात्मजमाहादेवमसूरस्त्वग्रामलेखकागणिकः

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com